

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.97

Британська О.В.

Міжрегіональна академія управління персоналом

ФАКТОРНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

У даній публікації здійснено спробу визначити факторну обумовленість злочинної поведінки неповнолітніх із урахуванням причин та умов, що породжують та сприяють (обумовлюють) вчиненню злочинів неповнолітніми особами.

Розглянуті питання щодо різних підходів розуміння причин та умов злочинності, детермінантів, інших понятійних категорій, що в сукупності становлять факторну обумовленість злочинності неповнолітніх.

Запропоновані нові сучасні підходи для встановлення причин і умов злочинної поведінки неповнолітніх та можливість мінімізації в частині забезпечення запобігання злочинності неповнолітніх.

Ключові слова: факторна обумовленість, запобігання злочинності неповнолітніх, детермінанти, причини та умови злочинності.

Постановка проблеми. Будь-яке дослідження має починатися з визначення актуальності та важливості для суспільства чи окремої групи. Ураховуючи інтрапсихічні особливості неповнолітніх як певної вікової групи, окремо потрібно розглядати всі процеси, які відбуваються в їх середовищі. Це може стосуватися й злочинів, які вчиняються такою групою осіб. Наскільки проблема злочинності серед неповнолітніх є актуальною, можна зробити висновок зі статистичних даних показників, офіційно закріплених у публічній інформації відомств та власними дослідженнями, що можуть виражатися в опитуванні, інтерв'юванні, анкетуванні з метою визначення рівня проблеми в суспільстві.

Так, в Єдиному звіті про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення станом на 1 жовтня 2018 року, із 86311 осіб кількість неповнолітніх становила 2857 осіб (до 14 років – 103 особи, з 14 до 15 років – 888 осіб, 16-17 років – 1866 осіб). Якщо брати до уваги порівняльні дані кількості неповнолітніх із дорослими особами, які вчинили злочини, можна визначити частку неповнолітніх у процентному співвідношенні як 3% від загальної

кількості виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення [1, с. 7].

Проте жодним чином означені дані не дають реального відображення ситуації, що склалася в державі відносно злочинності неповнолітніх.

Складна криміногенна ситуація стимулює представників різних галузей науки (юристів, соціологів, педагогів, психологів) вивчати причини зростання злочинності неповнолітніх та шукати ефективні заходи щодо запобігання правопорушенням та злочинам серед неповнолітніх. Сутність таких досліджень полягає в розгляді злочинності неповнолітніх як соціального феномену, аналізі причин та умов, які так чи інакше сприяли вчиненню злочинів дітьми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема протиправної поведінки неповнолітніх протягом останніх років інтенсивно досліджувалася як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Аналіз праць, тією чи іншою мірою присвячених проблемі нашого дослідження, дозволяє окреслити коло розглядуваних ними питань. Так, вивченням мотивації протиправної поведінки дітей займалися І.О. Бандурка, С.А. Белі-

чева, В.І. Ветров, А.П. Закалюк, А.Й. Міллер, К.Є. Ігошев, А.П. Тузов, І.К. Туркевич. Негативні впливи мікросередовища на формування злочинної поведінки неповнолітніх досліджували А.П. Зелінський, В.М. Оржеховська, В.М. Кудрявцев, В.І. Шакур, М.Д. Шаргородський та інші. Заходи та засоби попередження правопорушень та злочинів серед неповнолітніх вивчали Г.А. Аванесов, Ю.Д. Блувштейн, А.А. Герцензон, О.М. Джужа, А.Є. Жалінський, П.П. Михайленко, І.В. Однолько, Т.А. Третьякова, Н.С. Юзікова, Н.В. Яницька та інші.

Слід зазначити, що проблематиці злочинності неповнолітніх в Україні було присвячено чимало дисертацій, зокрема: «Злочинність неповнолітніх: закономірності розвитку, теорія та практика запобігання і протидії їй в Україні» (Н.С. Юзікова, 2017 р.), «Сучасні тенденції злочинності дітей та діяльність органів внутрішніх справ щодо її запобігання» (Ю.С. Завгородня, 2010 р.), «Психолого-правові засади попередження корисливої злочинності дітей» (Д.М. Тичина, 2010 р.), «Сім'я як суб'єкт запобігання злочинності неповнолітніх» (Н.М. Градецька, 2010 р.), «Удосконалення діяльності навчальних закладів щодо запобігання злочинності неповнолітніх в Україні» (Л.С. Дубчак, 2007 р.), «Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами» (Т.Л. Кальченко, 2004 р.), «Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх» (М.О. Карпенко, 2004 р.), «Криминологічні аспекти сімейного виховання (І.П. Васильківська), «Криминологічна характеристика девіантної поведінки» (С.М. Корецький, 2003 р.), «Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні (В.М. Бурдін, 2002 р.), «Рецидивна злочинність молоді та її попередження» (Н.М. Пісоцька, 2001 р.), «Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених із виховно-трудова колоній» (А.О. Яровий, 2001 р.), «Криминологічні проблеми боротьби зі зґвалтуваннями, вчинюваними неповнолітніми» (М.М. Корчовий, 2000 р.), «Делінквентність дітей до чотирнадцятирічного віку (криминологічні проблеми)» (В.Ф. Мороз, 1999) та інші вчені.

Окремо слід визначити потужну базу наукових досліджень вчених київської криминологічної школи, присвячених означеній проблемі запобігання злочинності неповнолітніх у сфері корисливих, рецидивних, насильницьких злочинів (Грох Л.М. «Запобігання крадіжкам, що вчиняються неповнолітніми в Україні», Кідіна Н.В. «Криминологічні засади індивідуалізації покарання непо-

внолітніх в Україні», Коренюк А.А. «Взаємодія органів пробації з релігійними організаціями в запобіганні рецидивним злочинам неповнолітніх в Україні», Дьордй В.І. «Криминологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ зґвалтувань, що вчиняються неповнолітніми», Тичина Д.М. «Психолого-правові засади попередження корисливої злочинності дітей», Яницька Н.В. «Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження», Кулакова Н.В. «Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження»).

Ми не обмежуємося виключно монографічними працями вищезазначених вчених, але вказуємо на необхідність їх аналізу з метою подальшого ефективного аналізу на основі методу узагальнення, анкетування, статистичного, порівняльно-правового, компаративістського та інших методів дослідження з урахуванням сучасних потреб життєдіяльності українського населення, рівня криминогенної ситуації та стану соціально-економічного забезпечення.

Постановка завдання. У межах обраної нами теми дослідження першочерговим завданням визначено встановлення об'єктивної дійсності ситуації в середовищі неповнолітніх, визначення переліку причин та умов (факторів, обставин, детермінантів, чинників), що зумовлюють виникнення протиправної (злочинної) поведінки неповнолітнього.

Тому в межах нашого дослідження першочерговим, на наш погляд, має бути визначення факторної обумовленості, тобто причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів неповнолітніми в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Так, перебуваючи в закладах шкільної освіти, ми розробили анкету для з'ясування питань, які є актуальними в першу чергу для неповнолітніх.

За результатами анонімного анкетування в межах міста Києва, у вересні 2018 року було проанкетовано 228 учнів 5-9 класів та з'ясовано ряд питань, що можуть сприяти визначенню причин, які спонукають неповнолітніх до протиправних діянь, їх мотиваційну потребу та потребу в необхідному щасливому зростанні.

На підставі проведеного анкетування, використовуючи розроблені Ю.С. Завгородньою критерії для анкетування в межах дослідження детермінації злочинності неповнолітніх в Україні, зроблено висновок, що для неповнолітніх характерні: чутливість до зовнішнього впливу як позитивного, так і негативного; активний пошук ідеалу; нетер-

пимість до обману, фальші, невідвертості; схильність до романтизму. Неповнолітні засвоюють норми поведінки й моральні цінності сім'ї, середовища, членом якої вони є.

До першочергових потреб неповнолітніх віднесено: необхідність налагодження взаємопорозуміння між вчителем і учнем та учнів між собою, особливо щодо старшокласників; необхідність забезпечення безпеки на вулиці від злочинців, на дорозі, в місцях громадського транспорту; потреба в знаннях, пов'язаних із захистом своїх прав та обов'язків дорослих осіб перед дітьми, а також увага з боку держави до дітей та їх соціальне та освітнє забезпечення; необхідність застосування до злочинців більш серйозних мір покарання.

Такі відповіді спонукали до висновків, що можуть входити до площини завдань, які повинні вирішувати правоохоронні органи, психологи шкільних закладів освіти, а також органи державної влади та місцевого самоврядування.

На сьогодні існують декілька важливих факторів, що обумовлюють невідповідність існуючої проблеми зі злочинністю неповнолітніх офіційним показникам.

Як зазначають експерти, злочинність в Україні «молодшає» через соціальні та економічні труднощі, занепад моральності, знецінення ролі сім'ї та школи. Особливо негативно впливає на ситуацію збільшення частки неблагополучних та неповних сімей. Так само слід відзначити зростання кількості випадків порушення прав неповнолітніх як батьками, так і суспільними та владними інститутами. Часто неповнолітні вчиняють злочини або під стороннім впливом, або зовсім не усвідомлюючи міри своєї відповідальності та наслідків протиправної діяльності. Педагогічна занедбаність, соціальні проблеми, зростання рівня агресії в поведінці, що спонукає неповнолітніх до вчинення злочинів та певною мірою спричинено впливом економічної кризи та більш жорсткими «умовами виживання», зумовлюють необхідність вдосконалення та диференціації форм і методів соціально-виховного, психологічного впливу на таких неповнолітніх, зміни підходів до формування сприятливих моделей соціально-педагогічного та соціально-психологічного середовища в місцях роботи з ними, вдосконалення системи супроводу, моніторингу та перегляду індикаторів процесу соціальної реабілітації таких дітей.

Не заперечуючи зазначених обставин, що сприяють злочинності неповнолітніх, В.М. Бурдін визначає необхідність «компромісного вирішення кримінально-правового впливу на неповнолітніх

злочинців, ... адже входять між собою в колізію, з одного боку, інтереси суспільства, які потребують захисту, а з іншого – інтереси охорони молодого покоління, важливість яких для майбутнього кожної нації не викликає сумнівів» [2, с. 3]. Про суспільну моральну потребу захисту неповнолітніх на монографічному рівні вказує й сучасна вчена-кримінолог Н.С. Юзікова через призму генези злочинності неповнолітніх та їх місце і роль у суспільстві, починаючи із Середньовіччя й до нині злочинності неповнолітніх у XXI столітті. А для розуміння факторів, що детермінують соціально неприйнятну поведінку частини неповнолітніх і розробку заходів запобігання їй, доцільним вважає проаналізувати соціально-економічні умови життя неповнолітніх як першочергову причину виникнення злочинного наміру та його реалізації [3, с. 224, 228].

Про причинний комплекс або, так би мовити, факторну обумовленість вказує В.В. Зотов: «Однією з причин стану злочинності серед неповнолітніх також є стрімкий розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій, який одночасно формує інформаційно-комунікативне середовище, для якого, у свою чергу, притаманні: віртуальність – як існування речей, подій, процесів тощо; глобальність – як існування єдиних, універсальних для всієї системи відносин, усіх локальних співтовариств (формальних і неформальних) та інститутів взаємодії; фрагментарність – властивість, що характеризується уривчастістю та неповнотою» [4, с. 10].

У свою чергу, вчена Ю.А. Дорохіна, досліджуючи злочини проти власності в межах кримінально-правових положень та поділяючи наукову позицію Н.С. Юзікової, означає спектральну основу девіантної поведінки неповнолітніх через факторову залежність від віртуального простору в мережі Інтернет, про що наводять приклади з практичної діяльності. Визначено, що віртуалізація є однією з причин збільшення кількісних та якісних показників злочинів, у тому числі і проти власності, що породжує кібердевіантність та кіберзлочинність. Це, у свою чергу, впливає на зміни в динаміці, структурі та рівні злочинності загалом та злочинності неповнолітніх зокрема [5, с. 286]. Усе зазначене сприяє необхідності в мінімізації вікових меж законодавчо визначених суб'єктів злочину. Якщо, наприклад, за деяку категорію злочинів кримінальна відповідальність може наставати з 14-річного віку, а у всіх інших випадках загальним суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку,

то можливо зменшити вік до 13 або й до 12 років, залежно від виду злочину за ступенем тяжкості, способом вчинення, наприклад, якщо злочин вчинення особою у віці 12 років із особливою жорстокістю та іншими насильницькими діями, що спричинили смерть потерпілої особи.

Окрім означеного, новим фактором для України в останні 4 роки визначено й «фактор війни», або «фактор тимчасової окупації та територіальної непідконтрольності», або «фактор внутрішньої міграції». Будь-яке їх визначення не змінює сутності наявної проблеми, яка вирізняється особливістю саме для нашої країни. Про цей причиновий комплекс не написано в жодному з класичних підручників із криминології чи кримінального права. Це є нововиявленим фактором, що є тимчасовим щодо воєнізованих дій та, можливо, постійним для непідконтрольної території АР Крим. Необхідність визначення такого фактору зумовлена тим, що конституційно визначена територія України є недоступною для реалізації соціально-економічної політики України, для освітньо-просвітницької діяльності та для нормальної життєдіяльності громадян України. Криминогенність означених територій є надто високою, але офіційно незареєстрованою, а тому неможливою для застосування будь-яких заходів запобігання. Очевидно, що на цих територіях зростають неповнолітні, які характеризуються девіантною, протиправною або злочинною поведінкою, однак з об'єктивних причин не можуть бути визначені як суб'єкти злочину та притягнуті до кримінальної відповідальності за Кримінальним кодексом України. Фактично в таких адміністративно-територіальних одиницях може бути найбільший рівень латентності, а особи, які вчинюють кримінальні правопорушення, перебувають за межами закону, в тому числі й неповнолітні. Вочевидь, це великий резерв дорослих злочинців, до яких наразі застосувати будь-які заходи реагування видається неможливим.

Вирішити означену проблему в межах законодавчого регулювання або на рівні міждержавної домовленості з країною-агресором може тільки певне коло осіб. Роль правоохоронних інституцій, громадськості, соціуму для подолання «фактору війни» або «фактору тимчасової окупації та територіальної непідконтрольності», «фактору внутрішньої міграції» є мінімальною.

Саме такі негативні фактори породжують злочинність неповнолітніх, а їх вирішення може бути важливим превентивним механізмом у мінімізації злочинних проявів серед неповнолітнього населення.

Причини й умови злочину за своїм значенням і змістом є хоч і не рівнозначними, але тісно пов'язаними категоріями, складаючись із сукупності взаємодіючих між собою обставин, до яких належать: 1) особливості об'єкта посягання та наявність криминогенних факторів (делінквентна поведінка жертви тощо); 2) антисуспільна установка особистості обвинуваченого та причини її формування; 3) конкретні життєві ситуації, які у взаємодії з внутрішніми якостями особистості обвинуваченого спричинили злочин та сприяли його вчиненню.

Існує також думка, що причина злочину, у свою чергу, може полягати в таких обставинах: 1) антисуспільні погляди особи, яка вчинила злочин; 2) зовнішні обставини, що сформували ці погляди; 3) життєві ситуації, які у взаємодії з позицією особи зумовили злочинну дію.

Об'єднуючи понятійні категорії в єдину складову частину факторної обумовленості злочинності неповнолітніх, пропонуємо, крім загальноприйнятих причин, що сприяють вчиненню злочинів, визначити недостатню увагу, вади сімейного виховання, негативний вплив оточення, підбурювання з боку дорослих, негативний вплив засобів масової інформації, безаглядність.

Із цією метою можливим є застосування заходів попередження і усунення істотних порушень нормальних умов життя і виховання шляхом контролю і нагляду, усунення джерел негативного впливу, цілеспрямоване коригування відхилень у розвитку особи на початковій стадії.

Розглядаючи проблему злочинності серед неповнолітніх сьогодні необхідно виділити сукупність обставин та факторів, що сприяють її збільшенню. Але одним з основних цих факторів неодмінно є сім'я, в якій виховуються майбутні правопорушники і злочинці. Існують такі сім'ї, де дітям ще з дитячого садка приділяють недостатньо уваги, закривають очі на їх погану поведінку, безвідповідальне ставлення до оточуючого світу та людей, захоплюють їх розбещеність та примхи, сприяють набуттю ними поганих звичок. Сукупність всіх цих якостей надалі може стати образом життя, що неухильно приведе таку людину на злочинний шлях. Іншим фактором є безцензурний показ кіно та відеофільмів, які своїм змістом провокують молодь до імітації поведінки «героїв» кривавих та насильницьких стрічок, порнофільмів тощо. Втілення такої поведінки у власне життя підлітка з недостатньо стійкою психікою чи відсутністю моральних цінностей також допомагає йому знайти своє «місце» у світі. Прагнення до задоволення життєвих потреб за прототипом західного образу життя тягне за собою розпо-

всюдження у підлітків бажання наживи будь-яким, у тому числі й кримінальним способом.

Висновки. Сукупність означених проблем може вирішуватися в межах реалізації державних (регіональних) програм протидії кримінальним правопорушенням із визначеними напрями запобігання, суб'єктами запобігання, термінами для виконання та бюджетним фінансуванням для реалізації завдань.

Окрім цього, має бути уніфіковано понятійний апарат у даному контексті з метою єдиного підходу до вирішення питань запобігання злочинності неповнолітніх. Ураховані положення статті дають можливість запропонувати, крім існуючих понять причин та умов злочинності, розглядати поняття факторної обумовленості, що, на наш погляд, є більш ширшим поняттям і потребує уваги на належному науковому рівні.

Список літератури:

1. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності. Генеральна прокуратури України. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.
2. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: дис. ... к. ю. н. 12.00.08 – кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2001. 15 с.
3. Юзікова Н.С. Суспільство і злочинність неповнолітніх у розрізі епох (від Давнини і Середньовіччя до XXI століття): монографія. Д.: Ліра, 2015. 328 с.
4. Зотов В.В. Новые информационные технологии: фактор трансформации общественно-экономической формации или начало информационного общества. Вестник Моск. Академии рынка труда и информационных технологий. 2006. С. 8–11.
5. Дорохіна Ю.А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 744 с.
6. Завгородня Ю.С. «Детермінація злочинності неповнолітніх в Україні». Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2010. № 1.

ФАКТОРНАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ ПРЕСТУПНОГО ПОВЕДЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

В публикации была сделана попытка определить факторную обусловленность правонарушений несовершеннолетних с учетом причин и условий, которые порождают и облегчают (обуславливают) совершение преступлений несовершеннолетними.

Рассмотрены вопросы, касающиеся различных подходов к пониманию причин и условий преступлений, детерминант и других концептуальных категорий, которые вместе составляют факторную обусловленность правонарушений несовершеннолетних.

Предложены новые современные подходы к установлению причин и условий преступности среди несовершеннолетних и возможности минимизации в части обеспечения предотвращения преступности среди несовершеннолетних.

Ключевые слова: факторная обусловленность, предотвращение преступности среди несовершеннолетних, детерминанты, причины и условия преступления.

FACTOR CONDITIONALITY OF MINOR CRIMINAL BEHAVIOUR

In this publication, an attempt was made to determine the factor conditionality of juvenile delinquency taking into account the causes and conditions that give rise to and facilitate (condition) the commission of crimes by minors.

Issues concerning different approaches to understanding the causes and conditions of crime, determinants, and other conceptual categories, which together constitute the factor conditionality of juvenile delinquency, are considered.

New modern approaches are proposed for establishing the causes and conditions of juvenile delinquency and the possibility of minimization in the part of ensuring the prevention of juvenile delinquency.

Key words: factor conditionality, prevention of juvenile delinquency, determinants, causes and conditions of crime.